ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Toshkent Davlat Agrar universiteti

Agroiqtisodiyot logistika va xizmatlar fakulteti

Yurisprudensiya yo'nalishi

24-179-guruh talabasi

Bozorboyev Faxriddin Anvarjon o'g'li

+998 94-157-38-88 Uzbs6420@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Oripova Dilafro'z Suhrobovna**

TDAU stajyor o'qituvchisi

ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH VA EKOLOGIYA SOHASIDAGI QONUNCHILIKDA KONSTITUTSIYANING MAQOMI VA EKOLOGIK MUNOSABATLARNING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA

Annotatsiya: Ushbu maqolada atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashda Konstitutsiyaning tutgan o'rni, ekologik huquqiy munosabatlarning konstitutsiyaviy asoslari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, O'zbekiston va qator xorijiy mamlakatlar qonunchiligi solishtirma-huquqiy jihatdan o'rganiladi.

Kalit so'zlar: konstitutsiya, ekologik huquq, atrof-muhit, huquqiy munosabatlar, ekologik xavfsizlik, xorij tajribasi.

Kirish

Atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi hozirgi davrda global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etayotgan muammolardan biri hisoblanadi. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanmaslik, ekologik muvozanatning buzilishi hamda atrof-muhitning turli shakllarda ifloslanishi inson salomatligi, jamiyat barqaror rivoji va kelajak avlodlar manfaatlariga jiddiy tahdid tug'dirmoqda. Shu bois ekologik xavfsizlikni ta'minlash va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi huquqiy munosabatlarning asosi davlatning oliy huquqiy hujjati — Konstitutsiya bilan belgilanadi. Konstitutsiyada insonning sog'lom va qulay atrof-muhitda yashash huquqi kafolatlanib, ushbu huquqni ta'minlash davlatning muhim majburiyatlaridan biri sifatida mustahkamlangan. Mazkur konstitutsiyaviy norma ekologiya sohasidagi qonunchilikni shakllantirish va rivojlantirishning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Konstitutsiyada nafaqat fuqarolarning ekologik huquqlari, balki atrof-muhitni asrash borasidagi burchlari ham belgilangan bo'lib, bu ekologik mas'uliyatning huquqiy mexanizmini ta'minlashga qaratilgan. Shu jihatdan atrof-muhitni muhofaza qilishning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini ilmiy-huquqiy jihatdan o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ekologik huquqlarning ilmiy-huquqiy tahlili. 2023-yilda qabul qilingan konstitutsiyaviy islohotlar O‘zbekiston Respublikasida ekologik huquqlarning mazmunan yangi bosqichga ko‘tarilganidan dalolat beradi. Avvalgi tahrirlardan farqli ravishda, ekologik masalalar endilikda faqat umumiy davlat vazifasi sifatida emas, balki shaxsning asosiy konstitutsiyaviy huquqi darajasida mustahkamlandi.

Konstitutsiyaning 49-moddasida “har kimning qulay atrof-muhitga ega bo‘lish huquqi” belgilanishi ekologik huquqlarni subyektiv huquq sifatida e’tirof etadi. Bu norma ekologik huquqni faqat deklarativ tamoyil emas, balki sud orqali himoya qilinishi mumkin bo‘lgan real huquq sifatida talqin qilish imkonini beradi. Mazkur modda ekologik huquqning uch asosiy elementini o‘zida mujassamlashtiradi:

Birinchidan, qulay atrof-muhitga bo‘lgan huquq insonning yashash huquqi va sog‘liqni saqlash huquqi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularning tabiiy davomi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu ma’noda, ekologik huquq kompleks, tarmoqlararo huquqiy institut sifatida shakllanadi.

Ikkinchidan, atrof-muhit holati to‘g‘risida ishonchli axborot olish huquqining konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi ochiqlik va shaffoflik tamoyillarining ekologik munosabatlardagi ahamiyatini oshiradi. Bu norma davlat organlarining ekologik ma’lumotlarni yashirish emas, balki jamoatchilikka taqdim etish majburiyatini nazarda tutadi.

Uchinchidan, shaharsozlik faoliyatida jamoatchilik nazoratining konstitutsiyada belgilanishi ekologik qarorlar qabul qilish jarayonida fuqarolarning bevosita ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi. Bu esa ekologik demokratiya tamoyilining milliy huquq tizimiga joriy etilganidan dalolat beradi.

Shuningdek, Konstitutsiyada davlatning barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq ekologik siyosat yuritishi majburiyati belgilanishi ekologik huquqni strategik rivojlanish bilan bog‘laydi. Barqaror rivojlanish prinsipi atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy adolat o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, ushbu yondashuv zamonaviy xalqaro ekologik huquq talablariga to‘liq mos keladi.

Orolbo‘yi mintaqasiga oid alohida norma kiritilishi esa Konstitutsiyaning ekologik muammolarga hududiy va differensial yondashuv asosida qaralayotganini ko‘rsatadi. Bu holat ekologik ofatlar oqibatlarini bartaraf etish masalasini umumiy siyosiy bayonot darajasidan aniq konstitutsiyaviy majburiyat darajasiga ko‘tardi.

Fuqarolarning ekologik majburiyatlari va ularning huquqiy mohiyati. Konstitutsiyaning 62-moddasida fuqarolarning atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish majburiyati belgilanishi ekologik huquqlar va majburiyatlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi. Ilmiy nuqtai nazardan, ekologik huquq faqat huquqlar majmui emas, balki ekologik mas’uliyat instituti bilan chambarchas bog‘liq.

Mazkur norma shuni ko‘rsatadiki, ekologik xavfsizlikni ta’minlash faqat davlat zimmasidagi vazifa emas, balki jamiyat va shaxslarning ham faol ishtirokini talab etadi. Bu yondashuv ekologik huquqda “jamoaviy mas’uliyat” tamoyilining konstitutsiyaviy ifodasidir.

Ekologik huquqning konstitutsiyaviy asoslari va davlat majburiyatlari. Ekologik huquqning konstitutsiyaviy asoslari davlatning ekologik siyosatini shakllantirishda normativ yo‘naltiruvchi vazifani bajaradi. Konstitutsiya ekologik xavfsizlikni ta’minlashni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab, barcha tarmoqlardagi qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyoti uchun mezon vazifasini o‘taydi.

Bu jihatdan Konstitutsiya ekologik qonunchilikning “yadro hujjati” bo‘lib, ekologik xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan maxsus qonunlar, davlat dasturlari va institutsional mexanizmlarning huquqiy asosini yaratadi.

Xorijiy mamlakatlar konstitutsiyalarida ekologik huquqlar: taqqoslama-huquqiy tahlil. Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta’minlash masalalari bugungi kunda ko‘plab davlatlar konstitutsiyalarida alohida huquqiy institut sifatida mustahkamlanmoqda. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ekologik huquqlarning konstitutsiyaviy darajada e’tirof etilishi ularning real huquqiy himoyasini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Germaniya tajribasi. Germaniya Asosiy qonunining 20a-moddasida davlatning kelajak avlodlar oldidagi ekologik mas’uliyati mustahkamlangan. Ushbu norma ekologik huquqlarni individual subyektiv huquq sifatida emas, balki davlatning konstitutsiyaviy majburiyati sifatida belgilaydi. Ilmiy jihatdan bu yondashuv ekologik xavfsizlikni uzoq muddatli, strategik maqsad sifatida talqin qilishga asos bo‘ladi.

Mazkur norma ekologik huquqning “intergeneratsion adolat” (avlodlararo adolat) tamoyiliga asoslanishini ko‘rsatadi. Ya’ni, davlat faqat hozirgi avlod manfaatlarini emas, balki kelajak avlodlarning ekologik xavfsiz muhitda yashash huquqini ham hisobga olishi shart. Bu jihat ekologik huquqni barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan bevosita bog‘laydi.

Norvegiya tajribasi. Norvegiya Konstitutsiyasining 112-moddasi ekologik huquqlarni bevosita fuqarolarning asosiy huquqi sifatida belgilaydi. Ushbu norma har bir shaxsning sog‘lom va qulay atrof-muhitda yashash huquqini e’tirof etish bilan birga, davlat zimmasiga ekologik muhitni muhofaza qilish majburiyatini yuklaydi.

Norvegiya tajribasining muhim jihati shundaki, ekologik huquqlar sud orqali himoya qilinadigan huquqlar sifatida shakllangan. Bu esa ekologik normalarning deklarativ emas, balki amaliy ta’sir kuchiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ilmiy nuqtai nazardan, bunday yondashuv ekologik huquqni “ijro etiladigan konstitutsiyaviy huquq” sifatida baholash imkonini beradi.

Qozog‘iston tajribasi. Qozog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasida ekologik xavfsizlik davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida mustahkamlangan. Qozog‘iston tajribasida ekologik huquqlar inson huquqlari tizimining tarkibiy qismi sifatida qaraladi hamda davlatning tabiiy resurslardan oqilona foydalanish majburiyati bilan uzviy bog‘lanadi.

Mazkur yondashuv ekologik huquq va iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, tabiiy boyliklardan foydalanishda ekologik cheklovlar konstitutsiyaviy ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Rossiya tajribasi. Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasining 42-moddasi ekologik huquqlarni kompleks tarzda tartibga soladi. Ushbu modda fuqarolarning qulay atrof-muhitga bo‘lgan huquqi, ekologik axborot olish huquqi hamda ekologik zarar oqibatida yetkazilgan zararni qoplash huquqini o‘z ichiga oladi.

Ilmiy jihatdan ushbu norma ekologik huquqlarni moddiy va protsessual jihatdan himoya qilish mexanizmlarini birlashtirganligi bilan ahamiyatlidir. Ya’ni, ekologik huquq faqat umumiy huquq sifatida emas, balki huquqiy javobgarlik va kompensatsiya mexanizmlari bilan mustahkamlangan institut sifatida namoyon bo‘ladi.

Fransiya tajribasi. Fransiyada 2004-yilda qabul qilingan “Ekologik Xartiya” Konstitutsiyaning tarkibiy qismi sifatida tan olingan. Ushbu hujjatda ekologik huquqlar bilan bir

qatorda, fuqarolarning atrof-muhitni asrash majburiyati ham mustahkamlangan. Fransiya tajribasining ilmiy ahamiyati shundaki, ekologik huquqlar va majburiyatlar o‘rtasidagi muvozanat konstitutsiyaviy darajada ta’minlangan. Bu yondashuv ekologik xavfsizlikni faqat davlat mas’uliyati emas, balki jamiyatning umumiy burchi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

AQSh tajribasi. AQSh Konstitutsiyasida ekologik huquqlar bevosita mustahkamlanmagan bo‘lsa-da, sud precedenti va maxsus federal qonunlar orqali ekologik huquqlarni himoya qilish mexanizmi shakllangan. “Clean Air Act” va “Clean Water Act” kabi qonunlar ekologik xavfsizlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ilmiy jihatdan AQSh tajribasi ekologik huquqlarni konstitutsiyaviy darajada emas, balki sud amaliyoti va qonunchilik orqali rivojlantirish modeli sifatida baholanadi. Bu model ekologik huquqni huquqiy tizimning dinamik va moslashuvchan elementi sifatida ko‘rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ekologik huquqlarning mustahkamlanishi ekologik xavfsizlikni ta’minlashda huquqiy poydevor vazifasini bajaradi. Konstitutsiyaviy normalar ekologik huquqlarni e’tirof etish bilan birga, ularni amalga oshirish mexanizmlarini rivojlantirish uchun normativ yo‘nalish beradi.

Shu bois, ekologik huquqlarning real ta’minlanishi konstitutsiyaviy normalarni amaliyotga samarali tatbiq etish, jamoatchilik ishtirokini kengaytirish hamda sud-huquq mexanizmlarini takomillashtirish bilan bevosita bog‘liqdir.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ekologik huquqlarning konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi ularning real huquqiy himoyasini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ekologik huquqlarni amalga oshirish mexanizmlari davlatning huquqiy tizimi, sud amaliyoti va fuqarolik jamiyati rivojlanganlik darajasi bilan chambarchas bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ekologik huquqlarning mustahkamlanishi mazkur xorijiy tajribalar bilan uyg‘un bo‘lib, milliy ekologik qonunchilikni yanada takomillashtirish uchun mustahkam huquqiy asos yaratadi.

Tavsiya va takliflar

Konstitutsiyada ekologik huquqlarni belgilash orqali davlat ekologik xavfsizlik sohasida huquqiy poydevorni yaratadi. O‘zbekiston bu borada muhim qadamlarni qo‘ymoqda. Shunga qaramasdan, quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

Ekologik normalarni amaliyotga joriy etishda fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish;

Ekologik qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish;

O‘zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida konstitutsiyaviy normalar muhim rol o‘ynaydi. Milliy qonunchilikni takomillashtirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

-Konstitutsiyada belgilangan ekologik huquqlarni amaliy jihatdan ta’minlaydigan muassasa va mexanizmlarni mustahkamlash.

-Fuqarolarning ekologik huquqlari bo‘yicha sudga murojaat qilish tartibini soddalashtirish.

-Ekologik monitoring va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

-Xalqaro ekologik shartnomalarni milliy qonunchilikka integratsiya qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil tahriri).

2.Germaniya Grundgezets (Basic Law), 20a-modda.

3.France’s Environmental Charter (2004).

4.Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasi, 42-modda.

5.AQSh Ekologik qonunchiligi – Clean Air Act, Clean Water Act.

6.Xalqaro huquqiy hujjatlar – Rio deklaratsiyasi, Parij iqlim bitimi va boshqalar